

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

7/S-son (4-jild)

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ S/7 (4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Турсунов Равшан Нормуратович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Холикулов Ахмаджон Боймаҳамматович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Габриэльян Софья Ивановна – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Миллий Университети.

Саидов Сарвар Атабулло ўғли – катта илмий ходим, Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази, илмий тадқиқотлар бўлими.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Насирходжаева Дилафруз Сабитхановна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Остонокулов Азамат Абдукаримович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент молия институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Хожаев Азизхон Саидалоҳонович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Фарғона политехника институти

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Саидова Камола Усканбаевна – фалсафа фанлари доктори, “Tashkent International University of Education” халқаро университети;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Ўроқова Ойсулов Жамолиддиновна – фалсафа фанлари доктори, доцент, Андижон давлат тиббиёт институти, Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси мудири;

Носирходжаева Гулнора Абдукаххаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилевич – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳасанов Шавкат Аҳадович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Бахронова Дилрабо Келдиёровна – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Мирсанов Ғайбулло Қулмуродович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Аҳмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуротовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Эргашев Икром Абдурасулович – юридик фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Каюмова Насиба Ашуровна – педагогика фанлари доктори, профессор, Қарши давлат университети;

Тайланова Шохид Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент;

Жуманиёзова Муҳайё Тожиевна – педагогика фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Ибрахимов Санжар Урунбаевич – педагогика фанлари доктори, Иқтисодиёт ва педагогика университети;

Жавлиева Шахноза Баходировна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети;

Бобомуротова Латофат Элмуродовна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Шамшетова Анжим Караматдиновна – психология фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пулатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабобовна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси.

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:
scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

Umurqulov Kamoliddin

O'ZBEK XALQINING OILAVIY MAROSIMLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI 9-12

Muhamedov Asror

G'ARB RENNESANSIGA TURTKI BO'LGAN OMILLAR 13-22

Jiyanbekova Sharofat Abdikaharovna

SOVET DAVRIDA KITOV TAQIQLARIGA NISBATAN O'ZIGA XOS SENZURA
AMALIYOTLARI 23-30

Сабитова Коринна Сабировна

ШКОЛЬНОЕ И СРЕДНЕ-СПЕЦИАЛЬНОЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В
УЗБЕКИСТАНЕ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ 31-37

Vaxabov Azizjon Xamidovich

USMONIYLAR SALTANATI VA O'RTA OSIYO XONLIKLARINING O'ZARO DIPLOMATIK HAMDA
ELCHILIK ALOQALARI 38-44

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Xolmuradov Musurmon Avlaqulovich

MAMLAKATIMIZ TIJORAT BANKLARI AKTIVLARI SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISH
MASALALARI 45-51

Madiyev Shaxzod Shodmon o'g'li, Xurramova Zarina Xolboyevna

QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQARISHIDA TEXNIK SALOHİYATDAN FOYDALANISHNING
IQTISODIY MOHIYATI VA NAZARIY ASOSLARI 52-57

Самадов Салохиддин Исматович

ИННОВАЦИОН ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИ ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЁТДАГИ ЎРНИ..... 58-66

Хуррамов Азамат Файзуллаевич

ИНСОН КАПИТАЛИНИ ЖАРАЁН-НАТИЖА ТАМОЙИЛИ АСОСИДА ТАҲЛИЛИ 67-74

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Sharipov Abdukhakimjon Ziyotdinovich

YANGI O'ZBEKISTON JAMIYATI TARAQQIYOTI IDEOSFERASIDAGI MA'NAVIY O'ZGARISHLAR
DINAMIKASI 75-80

Mustafaev Alimardon Alijonovich

THE MAIN VECTORS OF THE EVOLUTION OF COMPARATIVE PHILOSOPHY IN THE CONTEXT
OF CONTEMPORARY CIVILIZATIONAL DEVELOPMENT 81-89

Mamasaliev Mirzoulug' Mirsaidovich

"G'ARB MADANIYATIDA SABR-TOQAT KONSEPSIYASINING O'ZGARISHI" 90-95

Shadmanov Qurbon

FRENSIS BEKON INDUKTIV USULI VA TA'LIM, TARBIYA VA O'Z-O'ZINI TARBIYALASH
G'OYALARI 96-101

Usmonov Farkhod Lapasovich

PHILOSOPHICAL ANALYSIS FREEDOM OF INFORMATION 102-109

*Atakulov Mavlonbek Saitkulovich*YOSHLARNI SOG'LOM MA'NAVIY MUHIT ASOSIDA TARBIYALASHDA
FUQAROLIK MAS'ULIYATI O'RNI 110-115**10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI***Amanov Abdijabbor Sattarovich*

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA MURAKKAB SINTAKTIK TUZILMALAR TAHLILI 116-121

Xudoynazarova O'g'lonoy Allamurodovna

DINIY BARQAROR BIRIKMALARNING STILISTIK XUSUSIYATLARI 122-125

*Hayitova Shohida Erkin qizi*KONSEPT TUSHUNCHASINING TALQINI VA KONSEPTGA OID TADQIQOTLAR
TASNIFI 126-132*Qodirova Mukaddas Tog'ayevna*

TILSHUNOSLIKDA BIZNES DISKURS: TADQIQ, TASNIF VA TAHLIL 133-138

Aripova Aziza Xasanovna

NUTQ MADANIYATI VA NUTQ ODOBI MASALALARINING TARIXIY TAKOMILI 139-143

*Tillabayeva Zilola Raxmatillayevna*QARLUQ SHEVALARIDA TABU VA EVFEMIZMLAR QO'LLANILISHI YUZASIDAN
MULOHAZALAR (SAMARQAND VILOYATI MISOLIDA) 144-148*Axmedova Aziza Komilovna*

PSIXIATRIK BADIY TAHLIL ASOSLARI 149-153

Зокирова Шахзода Нодиржон қизи

ТЕЛЕВИЗИОН НУТҚНИНГ РИТОРИК АСПЕКТИ 154-158

Yusupaliyeva Fazilat Yusupaliyevna

METHODS IN TEACHING ENGLISH AND THEIR IMPORTANCE 159-163

Fayzullayeva Dilfuzaxon G'ulomjon qizi

ADIB QALBIDAN: QAHRAMON RUHIYATIDA YOZUVCHINING IZI..... 164-169

Negmatova Mumtozbeqim

UZBEK TERMINOLOGY FOR BANKING SECTOR 170-174

*Omondavlatova Latofat Ne'matulla qizi*O'TKIR HOSHIMOVNING "DAFTAR HOSHIYASIDAGI BITIKLAR" ASARIDA QO'LLANILGAN
LINGVOMADANIY BIRLIKLER TAHLILI 175-178**12.00.00 – YURIDIK FANLAR***Ismaylov Raxat Aminbayevich*NORMA IJODKORLIGI FAOLIYATINI RAQAMLASHTIRISHNING AYRIM NAZARIY-HUQUQIY
MASALALARI 179-183*Сеитниязов Камарбек Парахатович*ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИ ТУШУНЧАСИНИНГ ЎЗИГА ХОС
ХУСУСИЯТЛАРИ 184-191

Нуруллаев Шохрух Шухратуллаевич

ҚУРИЛИШДА АТРОФ-МУҲИТНИНГ ҲУҚУҚИЙ МУҲОФАЗАСИ: ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ВА
НАЗОРАТИ 192-198

Hamdamov Shahzod Maqsud o'g'li

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI TARAQQIYOTINING

HUQUQIY ASOSLARI 199-210

Шокиров Ойбек Азизжон ўғли

ҚОНУНИЙЛИК НАЗАРИЙ ТУШУНЧАСИ ВА УНИ МАҲАЛЛИЙ ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ
ОРГАНЛАРИ ҚАРОРЛАРИДА ТАЪМИНЛАШНИНГ НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ

АСОСЛАРИ 211-218

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

Bozorova Muslima Qodirovna, Istamova Dilnoza Norboyevna

RAQAMLI TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY FAOLIYAT UCHUN KO'P
BOSQICHLI TAYYORLASH ASOSLARI 219-222

Rabbimova Nodira Tashtemirovna

FROM SCALPEL TO BLACKBOARD: HOW MEDICAL TRAINING IS REVOLUTIONIZING

PEDAGOGICAL APPROACHES 223-227

Саидова Камола Усканбаевна

КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ МЕТОДОВ ВОСПИТАНИЯ В ВОСТОЧНОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ
МЫСЛИ 228-233

Худойназарова Дилрабо Абдурашидовна

БЎЛАЖАК ПЕДАГОГЛАРНИ МАЪНАВИЙ ТАРБИЯ ФАОЛИЯТИГА ТАЙЁРЛАШНИНГ

ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТИ 234-239

Гаффаров Азизжон Муҳаммадсаидович

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ: МОҲИЯТИ ВА ЗАРУРАТИ 240-245

Buronova Iroda

UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARI RAHBARLARIDA MEDIAKOMPITENTLIKNI

RIVOJLANTIRISHNING USLUBIY ASOSLARI 246-250

Matyakubova Feruza Egamovna

ANATOMY OF LEARNING: BRIDGING THE GAP BETWEEN MEDICINE AND

MODERN EDUCATION 251-254

10.00.00-FILOLOGIYA FANLARI – PHILOLOGICAL SCIENCES

Received: 10 September 2024

Accepted: 15 September 2024

Published: 25 September 2024

Article / Original Paper

ANALYSIS OF COMPLEX SYNTACTIC STRUCTURES IN UZBEK LINGUISTICS

Amanov Abdijabbor Sattarovich,
Ph.D. in Philology, Namangan State University.

Abstract. This article is dedicated to the study of the significance and role of complex syntactic units (CSU) in Uzbek linguistics and their impact on the grammatical structure of the language. The paper provides a detailed description of various types of CSUs, their structure, functions, and expressive capabilities. Additionally, methods of syntactic analysis and the application of CSUs in Uzbek literary language are examined. The findings demonstrate the importance of CSUs in ensuring the semantic and formal coherence of the Uzbek language and outline directions for future research.

Keywords: Complex syntactic units, Uzbek linguistics, Syntactic analysis, Uzbek literary language

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA MURAKKAB SINTAKTIK TUZILMALAR TAHLILI

Amanov Abdijabbor Sattarovich,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (Ph.D), Namangan davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek lingvistikasida murakkab sintaktik butunliklar (MSB) tahlilining ahamiyati va uning tilning grammatik tuzilishidagi rolini o'rganishga bag'ishlangan. Maqola MSBlarning turli turlari, ularning tuzilishi, funktsiyalari va ifodaviy imkoniyatlari haqida batafsil ma'lumot beradi. Shuningdek, sintaktik tahlil metodlari va o'zbek adabiy tilidagi qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Natijalar, MSBlarning o'zbek tilining ma'noviy va shakliy yaxlitligini ta'minlashdagi muhimligini ko'rsatadi va kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlarini belgilab beradi.

Kalit so'zlar: Murakkab sintaktik butunliklar, O'zbek lingvistikasi, Sintaktik tahlil, O'zbek adabiy tili

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4SI7Y2024N16>

Kirish. O'zbek tilshunosligida murakkab sintaktik butunliklar (MSB) o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu tushuncha, o'zbek tilining boy va rang-barang tuzilishini chuqurroq tushunish uchun zarur bo'lgan asosiy grammatik birliklardan biridir. MSBlar, matnning ma'noviy va shakliy yaxlitligini ta'minlovchi, bir nechta mustaqil yoki bog'liq gaplardan tashkil topgan tuzilmalardir. Ularning tahlili, tilshunoslar uchun nafaqat lingvistik tuzilmaning asosini, balki tilning ifodaviy va funktsional imkoniyatlarini ochib beradi.

O'zbek tilida MSB tahlilining ahamiyati, gap tuzilmalarining murakkabligi va o'ziga xos xususiyatlarini anglashda yotadi. Bu birliklar orqali tilning stilistik xususiyatlari, ma'no darajalari va nutq samaradorligi kabi jihatlar yoritiladi. Shuningdek, bu tahlil til o'rganish va o'qitish metodikasida, matn tahlilida va til modelini qurishda qo'llaniladi.

Murakkab sintaktik butunliklar, o'zbek adabiy tili grammatikasining asosiy qurilish toshlaridan biri hisoblanadi. Ular tilning sintaktik boyliklarini namoyon etuvchi asosiy vositalardir. MSB tahlili orqali biz tilning badiiy, ilmiy, publitsistik va boshqa uslublaridagi xususiyatlarini tushunish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Shu bilan birga, MSB tahlili til o'rganuvchilarga o'zbek tilining murakkab tuzilmalarini osonroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Bu maqola, o'zbek tilshunosligida MSBning o'rganilishi va tahlil qilinishining dolzarb masalalari, metodologiyasi, qo'llaniladigan usullar hamda kutilayotgan natijalar haqida to'liq ma'lumot berishga qaratilgan. Tilshunoslik sohasida ilmiy tadqiqotlar va nazariy bilimlarning rivojlanishi bilan MSBlar tahlilining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Shuning uchun ushbu maqola o'zbek tilining murakkab sintaktik tuzilmalarini chuqurroq tushunishga qaratilgan har bir kishiga foydali bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi. Matn - bu yozilgan, ko'chirilgan, bosilgan yoki irod etilgan, hajman katta va kichik bo'lishidan qat'iy nazar muayyan bir tugallikka ega bo'lgan, ma'lum bir hodisa, voqea, vaziyat, holat, hissiyot, kechinma haqida ma'lumot beruvchi ijodiy asar, nutq, hujjat va shu kabilar yoki ularning bir parchasi.

Filologiya fanida matnning bir necha xil ta'riflari borligini aytib o'tdik. Xuddi shu narsa aynan matn tushunchasini tilshunoslikda o'rganilishida ham ko'zga tashlanadi. Ayrim tilshunoslar, umuman, matn degan tushunchani tilshunoslikda alohida kategoriya sifatida o'rganishning zaruriyati yo'q deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, matn gaplardan tashkil topar ekan, gaplarning o'rganilishi matnga alohida tadqiqot ob'ekti sifatida qarashga hojat qoldirmaydi. Masalan, T.V. Buligina "Til grammatik qurilishida turli sath birliklari va ularning o'zaro aloqasi" kitobida quyidagicha yozadi: "Matnda gaplar aloqasi o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etsada, meningcha, matn uni tashkil etuvchi gaplar yig'indisidan o'zgacha alohida tuzilish xususiyatlarni yuzaga keltirmaydi" [1].

Biz mazkur ishimizning avvalida matnga bergan ta'rifimizni himoya qilish maqsadida quyidagicha o'xshatish qilmoqchimiz. Agar biz kishi qo'lining quyi qismi faqat kaft va barmoqlardangina tashkil topgan deb o'ylasak, unda ana shu kaft va barmoqlar birlashib yaxlit bitta mushtni hosil qilishini, kuchini va o'ziga xos xususiyatini yoddan chiqargandek bo'lamiz. Bizning bu fikrimizni I.R.Galperinning ilmiy asoslangan gaplari ham tasdiqlaydi [2]. "Katta obyektlar, xususan, matn kabi obyektlarni tadqiq etuvchi oldida ikki xavf mavjud: bir tomondan, obyekt faktlarini mayda bo'laklarga bo'lish, boshqacha qilib aytganda, obyekt birliklari ontologiyasiga chiqur kirib borish oqibatida daraxtlar ortidagi o'rmonni ilg'amaslik, ikkinchi tomondan esa, obyektни globalashtirish, alohida hodisalarga, ularning mohiyati va vazifalariga yetarli baho bermaslik birliklarning katta obyekt soyasida qolib ketishiga hamda ular haqida noaniq va xatto xato xulosalar chiqarilishiga sabab bo'ladi".

Yuqorida aytilgan fikrlardan kelib chiqib, biz matnni alohida tilshunoslikning tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilishi, ilmiy matnlarni ham, maqola, gazeta, jurnal matnlarini ham, badiiy matnlarni ham alohida-alohida yaxlit holda olib o'rganilishi kerak va zarur deb hisoblaymiz.

Matnlar faqat hajman emas, semantik, leksik-grammatik va intonatsion jihatdan ham har xil bo'ladi. Bir matnning ikkinchi bir matn bilan va muayyan matnning o'z ichida bog'lanishi ham turlichadir. Ayniqsa, matn tuzilishida tutashtiruvchi vositalar (bog'lovchilar) funksiyasini o'rganish har jihatdan ahamiyatlidir. Bir misol: gap boshida kelgan demak, binobarin, xullas, ma'lum bo'ladiki, ravshanki kabi vositalar muayyan qismning oldingi qism (yoki qismlar) bilan

aloqadorligini ko'rsatadi. Tarkibida shunday element bo'lgan gaplar avvalgi gaplarning mazmunini to'ldiradi.

Demak, biz matnni tilshunoslikning alohida bir kategoriyasi sifatida olar ekanmiz, unda kategoriyaning birliklari deganda nimani tushunishimiz kerak?

Tilshunoslikda bu savolga berilgan javoblar ham turlicha. Avvalo shuni ta'kidlab o'tishimiz kerakki, bu sohada rus tilshunoslari, chet el tilshunoslari bir talay ishlarni amalga oshirishgan, o'zbek tilshunosligida bu sohada qilinishi kerak bo'lgan ishlar anchagina.

Matn tushunchasi atrofida qanchalar ko'p fikrlar aytilganidek, uning birliklari to'g'risidagi fikrlarda ham har xilliklar uchraydi. Masalan, tilshunos olimi Zinaida Sergeevna Smelkova matn birligi deganda avvalo so'zni tushunadi [3]. "Adabiyot o'qitish metodikasida badiiy matn birligi hisoblanuvchi badiiy asarning g'oyaviy-estetik mazmunini chuqur anglashni ta'min etuvchi so'zni tahlil etish yo'llari va shakllarini ishlab chiqish pedagogik jihatdan juda ham muhim".

Akademik V.V.Vinogradov bunga yanada kengroq, mufassalroq to'xtalib quyidagilarni yozadi: "Badiiy asarda asar mazmuni bilan bog'liq bo'lmagan, keraksiz buyumlarning soyasiga o'xshash so'z bo'lmaydi, harholda, bo'lmasligi kerak. So'z tanlash so'zda borliqni aks ettirish va ifodalash zaruriyati bilan chambarchas bog'liq... Butun asar matnida so'z va ifoda o'zaro mustahkam holda birikib, butun asarning murakkab va teranligini turli-tuman qo'shimcha ma'nolar jilosi bilan namoyon etadi" [4].

Aynan shu olim boshqa bir kitobda matn tashkil topishida faqat nutq elementlarigina emas, balki uning boshqa xususiyatlari ham matn hosil bo'lishida qatnashishini ko'rsatadi: "... nafaqat nutq elementlari, balki so'zlovchining o'ziga xos fikrlash tarzi bilan bog'liq kompazitsiyon usul hamda nutq elementlaridan foydalanish shakli nutqiy birlashmalarni yuzaga keltiruvchi xususiyat sanaladi"...

Matn birliklarining bir-birlari bilan aloqadorligi va shu bilan birga yaxlitligini ta'minlovchi omillar haqida hozirgi tilshunoslikda ancha-muncha munozarali fikrlar mavjud. Tilshunos olimi I.I. Kovtunova bu masalani o'zicha hal qilishga urinadi. "Matn tilshunosligida "lokal bog'liqlik" va "global bog'liqlik" kabi atamalar mavjud bo'lib, ular bog'liqlikning ikki turini bir-biridan farqlab turadi. Lokal bog'liqlik bu - matndagi gaplar, frazadan katta butunliklar, abzats va hokazolarning to'g'ridan-to'g'ri bog'lanishi bo'lsa, global bog'liqlik matn yaxlitligini, uning ichki butunligini ta'minlovchi bog'liqlikdir" [5].

Keltirilgan uzunma(sitata)dan ko'rinib turibdiki, I.I. Kovtunova matn birliklari deganda avvalo gap, abzats va undan ham kattaroq bo'lgan nutqiy parchalarni tushungan.

Bizning fikrimizcha, R.A. Veyxman bu masalani anchagina keng va mukammal izohlagan: "Matn o'zining murakkablik darajasiga ko'ra gapga ham, frazadan katta butunlikka ham, supersintaktik birlikka ham teng bo'lishi, aksariyat hollarda, ularning qorishmasidan iborat bo'lishi mumkin" [6].

Yana ayrim tilshunoslar matn birliklari deganda so'z, morfema (shakl yasovchi qo'shimchalar), intonatsiya va punktuatsiyani ham tushunadilar. Masalan, so'roq belgisi, muayyan matnda so'roq mazmunini borligini bildirishdan tashqari, shu gapning tugallanish, keyingi gapning esa boshlanish chegarasini ham ko'rsatadi. Biz so'zlarning matn hosil qilishdagi vazifasiga ko'proq e'tibor beramiz. I.R. Galperin esa matn birligini gapdan kattaroq deb tushuntiradi: "Matn katta hajmli obyektidir. Shu sababli uning tashkil etuvchilari ham gapdan ko'ra kattaroq bo'lishini talab etadi" [7].

Lekin ularning hech biri matnning barcha turlari uchun umumiy bo'lgan mazmunni ifodalay olmaydi, chunki ta'rif beruvchilarning har biri matnning u yoki bu jihatiga e'tiborga oladilar xolos. Biz mazkur ishimizda professor I.R.Galperinning ta'riflariga asoslanishni ma'qul ko'rdik.

Ko'plab sintaktik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, murakkab sintaktik butunlik (MSB) matnning asosiy birligi hisoblanadi. Quyi sath birliklarining asosida shakllangan MSB orqali kommunikativ akt mazmuniy tugallikka erishadi.

Tadqiqotchilarning ishlarida til tizimida gapdan keyin yuqori turguchi birlik MSB degan fikr ancha qat'iylashgan. Ta'kidlash kerakki, zamonaviy tilshunoslikda mazkur birlikni turlicha nomlashlar uchraydi: "frazadan katta birlik" (сверхфразовая единство - А.А.Булаховский), nasriy band (прозаическая строфа - Г. Я. Солганик), matn komponenti (компонент текста - И.А. Фигуровский), sintaktik kompleks (синтактический комплекс - А.И.Овсянникова), murakkab sintaktik butunlik (сложное синтактическое целое - А.М.Пешковский) va hokazo. Biz ushbu tadqiqotimizda "murakkab sintaktik butunlik" atamasini qo'llashni joyiz deb bildik. Fikrimizcha, ushbu atama mazkur hodisaning mohiyatini aniqroq ifodalay oladi.

Hozirgi vaqtda MSB quyidagi yo'nalishlarda tadqiq etilmoqda:

- 1) semantik (mazmuniy) yo'nalishda;
- 2) pragmatik (amaliy) yo'nalishda;
- 3) sintaktik yo'nalishda;
- 4) qo'llanishiga ko'ra.

Yuqorida qayd etilgan yo'nalishlar ichida MSBni sintaktik yo'nalishdagi tadqiqi ancha muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritgan. MSB olimlar tomonidan ikki bosqichga bo'lib o'rganilgan:

- a) gaplarning o'zaro birikib, o'zidan kattaroq bo'lgan sintaktik birlikni hosil qilish yo'llari va usullari;
- b) bevosita matn tarkibiy qismlarini bog'lovchi til birliklarining tadqiqi.

G.Ya. Solganik mustaqil gaplarning o'zaro birikib MSB hosil qilish usullarini batafsil va ancha to'liq o'rgangan olimdir.

O'tgan asrning 20-yillaridayoq tadqiqotchilar matnga alohida bir hodisa sifatida qaragan, matn yuzaga kelishining o'ziga xos qonuniyatlari borligini payqagan edilar. M.M.Baxtin, B.B.Shklovskiy, B.Ya.Propp, B.V.Tomashevskiy va yana bir qancha olimlarning olib borgan izlanishlari, yaratgan ishlari shu vaqtga qadar ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Parij tilshunoslik to'garagi vakillari V. Matezeus, B. Gavranek, A. Yedlichka, K. Gauzenblas va boshqa olimlar matn tarkibi tahliliga turlicha yondashib ish ko'rganliklarini va bu bilan matn tilshunosligiga salmoqli hissa qo'shganliklarini ta'kidlash kerak.

Fransuz, nemis, chex va boshqa matn nazariyotchilarining matn tuzilishi, ontologiyasi va matn chegaralari haqidagi ishlari ham e'tiborga molik.

Turkiy filologiyada ham ushbu masalalar keng muhokama qilinmoqda. Xususan, o'zbek tilshunosligida mustaqillik yillaridan so'nggina bu masalaga jiddiy e'tibor qaratildi.

Tahlil va Natijalar. O'zbek tilida murakkab sintaktik butunliklar (MSB) bir nechta shakllarda uchraydi. Bu tuzilmalar jumladan, murakkab gaplar, gaplararo birikmalar, va gap ichidagi birikmalar shaklida namoyon bo'ladi. Har bir tuzilma o'ziga xos sintaktik va semantik vazifalarni bajaradi. Masalan, murakkab gaplar bir nechta mustaqil gaplarning ma'noviy birligini ta'minlaydi, gaplararo birikmalar esa turli gaplarni mantiqiy va ma'noviy jihatdan bog'laydi.

MSB o'zbek tilida turli funktsiyalarni bajaradi. Bu tuzilmalar nutqni aniqroq va ta'sirchan qilishga yordam beradi, shuningdek, muayyan vaziyatlarda gapiruvchining niyatini aniqroq ifodalashga imkon beradi. MSBning analizidan so'ng, tilning ifodaviy imkoniyatlarining kengligi va murakkablik darajasi aniqlanadi.

MSBlarni tahlil qilishda sintaktik, semantik va pragmatik yondashuvlar qo'llaniladi. Sintaktik yondashuv tuzilmaning tuzilishini, semantik yondashuv esa ma'noni, pragmatik yondashuv gapiruvchining maqsad va niyatini o'rganadi. Ushbu tahlillar yordamida o'zbek tilining murakkab sintaktik tuzilmalarini chuqurroq tushunish mumkin bo'ladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidagi MSB turlari va ularning qo'llanilishi tilning boy ifodaviy imkoniyatlarini ochib beradi. Masalan, murakkab gaplarning keng tarqalganligi va turli xil qo'llanilishi, gapiruvchining fikrini aniq va tushunarli tarzda ifodalashga imkon beradi. Shuningdek, MSB tahlili orqali o'zbek tilining uslubiy xususiyatlarini va ifodaviy imkoniyatlarini yanada yaxshiroq tushunish mumkin.

MSB o'rganish sohasidagi kelajakdagi tadqiqotlar yanada chuqurroq tahlil metodlarini ishlab chiqishni, shuningdek, tilning turli uslublaridagi MSB qo'llanilishini o'rganishni talab qiladi. Bu o'rganishlar o'zbek tilshunosligini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi va til o'qitish metodikalarini takomillashtirishga yordam beradi.

Xulosa. Murakkab sintaktik butunliklar (MSB) o'rganishining o'zbek tilshunosligidagi o'rni beqiyosdir. Ushbu tahlil natijalari MSBlarning tilning ifodaviy quvvatini oshirishdagi ahamiyatini yorqin namoyish etdi. MSBlar o'zbek tilining ma'no berish jarayonida muhim rol o'ynaydi va tilning semantik boyliklarini to'la-to'kis ochib beradi. Ularning tahlili orqali o'zbek tilining sintaktik xilma-xilligi, ifodaviy imkoniyatlar va uslubiy xususiyatlar chuqurroq tushuniladi.

Bizning tahlilimiz shuningdek, MSBlarning til o'rganish va o'qitishda qanday qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatdi. Til o'qituvchilari va til o'rganuvchilar uchun MSB tahlili juda qimmatli bo'lib, u tilning murakkab tuzilmalarini o'zlashtirishda yordam beradi. Bundan tashqari, MSB tahlili tilshunoslik sohasida yangi nazariy yondashuvlarni ishlab chiqish uchun asos yaratadi, bu esa ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish imkonini beradi.

Kelajakda MSBlarni yanada batafsil o'rganish, o'zbek tilining badiiy va ilmiy matnlaridagi qo'llanilishini tahlil qilish orqali tilning uslubiy xilma-xilligini yanada yaxshiroq tushunish mumkin. Shuningdek, bu sohada amalga oshiriladigan ilmiy ishlar o'zbek tilshunosligini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'zbek tilida murakkab sintaktik butunliklarning tahlili nafaqat tilshunoslik sohasida, balki til o'rganish va o'qitish metodikasida ham yangi imkoniyatlar ochadi. Ushbu sohada olib boriladigan izlanishlar tilning strukturaviy va funktsional jihatlarini yanada chuqurroq tushunishimizga yordam beradi, bu esa o'zbek tilini o'rganish va o'qitish sifatini yaxshilashga olib keladi.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Т.В. Булигина. “Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие”. М., 1969, стр. 224.
2. И.Р. Гальперин. Текст как объект лингвистического исследования. М., “Наука”, 1981, стр. 8.
3. З.С. Смелкова. Слова в художественном тексте. М., 1980. стр. 3-4.

4. В.В. Виноградов. О языке художественной литературы. М., 1959. стр. 230, 234.
5. И.И. Ковтунова. Русский язык. Вопросы структуры текста в трудах акад. В.В.Виноградова. М., “Наука”, стр. 4-5.
6. Р.А. Вейнман. Уровень текста. Филологические науки. 1988, №2. стр. 68.С. Смелкова. Слова в художественном тексте. М., 1980. стр. 3-4.
7. И.Р. Гальперин. Текст как объект лингвистического исследования. М., “Наука”, 1981, стр. 8.
8. Аманов, А. (2021). ANALYSIS OF TEXT UNITS IN THE UZBEK LANGUAGE. Збірник наукових праць Л'ОГОΣ.
9. Аманов, А. (2023). TEXT UNIT ANALYSIS IN TURKIC LANGUAGE FAMILY. Наука и технология в современном мире, 2(15), 13-15.
10. Sattarovich, A. A. (2023). COMPLEX SYNTACTIC INTEGRITY IN PHILOLOGY. EPRA International Journal of Socio-Economic and Environmental Outlook (SEEO), 10(9), 22-24.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ S/7 (4) – 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

**Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари**” электрон
журнали 2020 йил 6 август куни 1368-
сонли гувоҳнома билан давлат
рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой
тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-
уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).